

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Grevlerin Çalışma Hayatındaki Yeri

Önder Deniz*

Giriş

Latince “Grava”, Fransızca “Greve” kelimesinden gelen “grev”, işçilerin sosyoekonomik hakları için iş bırakması anlamına gelmektedir¹. Mevcut çalışma şartlarını ve çalışma hayatına yönelik hukuk kurallarını kendi lehine düzenlemek amacıyla işçilerin, önceden aralarında karar alarak bir veya birden çok iş yerinde iş bırakma eylemi, en geniş anlamıyla grev tanımı olarak karşımıza çıkmaktadır². Grev küresel bir kelime olduğundan birçok literatürde benzer tanımlar ile karşılaşmamız oldukça doğaldır. İş bırakma eylemi, mesleki ve siyasi olmak üzere iki neden dolayı gerçekleşmektedir³. Mesleki nedenlerden dolayı iş bırakma eyleminde taraflar iş-işveren, siyasi nedenlerden dolayısıyla iş bırakma eylemlerinde ise taraflar işçi-devlet olmaktadır. Çalışma koşullarından ve ücretlerden kaynaklanan sorunların muhatabı işveren olurken çalışma hayatına yönelik kanunlardan kaynaklanan sorunların muhatabı devlet olmaktadır. Günümüzde işçi, işveren ve devlet arasındaki ilişkilerde grev işçinin tek yaptırım gücü olmaktadır ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların içinde yer almaktadır.

Demokrasinin gelişmiş olduğu batı toplumlarında grev hukuk normları ile güvence altına alınması uzun ve çatışmalı bir süreç içerisinde oldu. Sanayi Devrimi sonucunda oluşan sosyoekonomik sorunlar grev gibi bir kavramın oluşmasına neden olmuştur⁴. Tarım toplumundan makine toplumuna geçişi temsil eden Sanayi Devrimi, işçi kesiminin toplumsal mücadelesine sahne

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Uşak/TÜRKİYE, onder.deniz@usak.edu.tr ORCID:0000-0003-4583-0713

1 Kemal Sülker, Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler, Türkiye Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 9.

2 Cahit Talas, İktisat Dersleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1955, s. 287.

3 *age.*, s. 288.

4 E.J. Hobsbawn, Sanayi ve İmparatorluk, çev. Abdullah Ersoy, Dost Yayınları, Ankara 1998, s. 142-144.

olmuştur. İş bırakma eylemi aslında Sanayi Devrimi'nden öncede görülen bir durumdur. Kölelik sistemi dışında maddi menfaat karşılığı çalıştırılan her birey emeğinin karşılığını alamadığı takdirde grev yapması Sanayi Devrimi'nden çok önce gerçekleşmekteydi. Anadolu'da ilk grev mahiyetindeki eylem, Miletos'ta gerçekleşmiştir. Tanrı Apollon adına yaptırılan tapınakta çalışan işçilerin inşaatta çalışmak istememeleri belgeli ilk grevdir⁵. Kralların mutlak güç olduğu bir dönemde iş bırakma eylemi çok büyük cesaret gerektirmekteydi. Grevlerin yasal olmadığı dönemlerde iş bırakmalar en ağır şekilde cezalandırılmıştır⁶. Grev, 20. yüzyıla kadar birkaç ülke hariç genelde anarşi ile birlikte anılmıştır.

Sanayi Devrimi ve sonrasında yaşananlar grevin hukuksal bir yapı kazanmasındaki etkili olmuş ve demokrasini anlayışının içerisinde yer almıştır. 19. yüzyılın ortalarında 24 milyonluk Büyük Britanya nüfusunun neredeyse dörtte üçü işçi sınıfı içerisinde yer almaktaydı ve işçilerin çok az bir kesimi bazı haklara sahipti⁷. İşçilerin çalışma koşulları tamamen işverenin inisiyatifine bırakılmıştı. Bu dönemde işçiler; sağlıksız ortamlarda çok az ücretler karşılığında ortalama 12-14 saat çalışması, birçok hayatının hiçe sayılması anlamı taşıyordu. Örneğin, beyaz fosfor ile yapılan kibritlerin üretimi ve kullanımı, insan sağlığı için çok tehlikeli olmasına karşın Sanayi Devrimi'nde kolay kolay vazgeçilmemiştir⁸. Çoğunlukla kadınların çalıştığı kibrit fabrikalarında beyaz fosfor ile üretim yapılması kemik

- 5 Joseph Fontenrose, *Didyma Apollo's Oracle, Cult and Companions*, University Of California Press 1988, s. 193,194: Antik devirde Anadolu'da işçi ile işveren arasındaki anlaşmazlıklardan söz eden sınırlı kaynaklar arasında, örneğin, Ephesos'daki fırıncıların M.S. II. yüzyıldaki bir grevlerini ve Sardeis'deki İnşaatçılar Birliği'nin İ.S. 459 yılında grevleri önlemek üzere yaptığı bir sözleşmeyi kaydeden yazıtları saymak mümkündür. Bu konudaki diğer önemli bir buluntu da 1903 yılında Miletos'ta bulunmuş ve kireçtaşından bir blok üzerine yazılmış olan yazıttır. M.S. II. yüzyıl sonu ya da III. yüzyıl başlarına tarihlenen bu Grekçe yazıtta, Miletos'daki tiyatrodaki bir inşaat işini üstlenen bir grup inşaat işçisinin, bir iş anlaşmazlığı konusunda Tanrı Apollon'un fikrini almak üzere Didyma'daki Kehanet Merkezi'ne yaptığı başvuru ve Tanrı'nın buna verdiği cevap yer almaktadır.
- 6 14. yüzyıldan beri görülen işi bırakma eylemine katılanların bir zamanlar kulakları kesilmiş (1385'de Danzig grevçilerinin olduğu gibi). Grev yönettikleri iddiasıyla grev öncüleri idam edilmiş (1816'da Nottingham'da tanın işçilerinin grevini yönetenlerin olduğu gibi), 1819'da İngiltere'nin Lancashire kentinde grev hakkı için 80.000 işçinin yaptığı miting atlı polisler önlemek isterken 15 işçi çığnerek ölmüştür. (16.8.1819), Çarlık Rusya'sında Ekim 1905'de muhtelif kentlerde patlak veren grevlerde 3.000 kişi öldürülmüştür. Sülker, *age*, s. 9.
- 7 Hobsbawn, *age*, s. 142.
- 8 J. P. Hughes, W Baron, R Buckland, D. H. Cooke, M. A Craig, J. D. Duffield, D. P. Grosart, A. W. Parkes, P. W. J. & A Porter. "Phosphorus Necrosis of the Jaw: A Present-day Study: With Clinical and Biochemical Studies". *Brit. J. Industr. Med.* 19 (2), 1962, s. 83-99.

bozukluklarına neden olmuştur⁹. 7-8 yaşlarında çocuklar ağır ve sağlıklı ortamlarda çalıştırılması Sanayi Devrimi'nin acı sonucudur. İş kazaları ve meslek hastalığından ölmek doğal sayılmaya başlamıştı. Bu acı tabloda işçilerin tek tepki aracı grevlerdi. Üretim unsurlarını elinde tutan burjuva, aile bireylerinin tamamının yani baba, anne ve çocukların emeğini acımasızca sömürmekten hiçte rahatsız olmadılar. Devletleri yöneten kadrolar ise uzun süre bu yapıya seyirci kaldı. Yapılan grevlerin nedenlerini araştırmak yerine anarşist eylemler olarak nitelendi. İşçilerin üzerlerine sert bir şekilde gidildi ve birçok işçi hayatını kaybetti.

19. yüzyıl İngiltere'si, grevlerin yasal bir zemine oturmasında öncü olması yeni bir dönemin önünü açmıştır¹⁰. 1824 yılında grev hakkı yüzeysel olarak yasalaştırılmıştır. Bununla birlikte işçi grevlerinin İngiltere'de gerçek anlamda yasalaşması, 1906 yılıdır. Diğer Avrupa ülkelerinde ise grevin yasal bir yapıya kavuşması ancak İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından gerçekleşmiştir¹¹. Grevlerin yasal bir yapıya kavuşması, 20. yüzyılda olması özellikle sanayileşmiş ülkelerde işçilerin uzunca bir süre emeklerinin sömürülmesine neden olmuştur.

Grevlerin yasal bir zemine oturmasında ülke demokrasinin gelişmesinin büyük bir rolü vardır. 19. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte grevler, yönetenlerin işçi sorunlarına bakışını büyük oranda değiştirmiştir. İşçiler hayati sorunlarını en etkin yolunu iş bırakma eylemiyle başarmışlardır. Günümüz demokrasinin unsurları arasında yer alan örgütlenme ve örgütsel davranış, işçi sendikalarının ve grevlerinin önünü açmıştır. İktisadi hayatta ortak müzakerede bulunmak istemeyen işvereni grev, ortak bir anlaşmaya sevk eder. Bundan dolayı grev, gaye amaçlı değil bir vasıta¹².

Osmanlı Devleti'nde Grev Kavramı

Sanayi Devrimi döneminde Osmanlı Devleti'nin sosyoekonomik yapısı İngiltere ve Fransa gibi ülkelere çok farklı bir yapıya sahipti. Bu gibi ülkelere sanayinin verdiği ivmelenmeyle şehirleşme ve işçi yoğunluğu en üst düzeye gelmişti. Kırsalda yaşam toplam nüfusun çok az bir kısmını oluşturmaktaydı. Osmanlı'da ise bu dönemde nüfusun büyük bir kısmı kırsalda yaşamaktaydı. Ülke topraklarında

9 Steve Charnovitz, "The Influence of International Labour Standards on the World Trading Regime. A Historical Overview". *International Labour Review*, 126 (5), 1987, s. 565, 571.

10 Robert Fyson, "The Crisis of 1842: Chartism, the Colliers' Strike and the Outbreak in the Potteries", *The Chartist Experience: Studies in Working-Class Radicalism and Culture, 1830-60*. Palgrave Macmillan London, s. 195.

11 Fransa'da 1946, Almanya'da 1946, İsviçre'de 1949.

12 Talas, *age.*, s. 287.

tarıma dayalı imalat sektörü önemli düzeydeydi¹³. Bununla birlikte fabrikalaşmaya dayalı üretim ancak 19. yüzyıl ortalarından sonra görülmeye başladı. Bu durum işçi yoğunluğunun ülkede artmasını engelledi. Dokuma ve iplik sektöründe çalışan işgücünün dışında Osmanlı'da farklı sektörlerde işçi kitlesine rastlanılmıyordu. Bu işçi yoğunluğu sanayileşmiş batı devletlerinde karşılaştırılmayacak kadar düşük düzeydeydi. Zanaat işletmeleri üretimin ana yapısını oluşturmaktaydı ve burada çalışanlar klasik işçi tarifinden çok farklı bir yapıya sahipti. Usta, kalfa, çırak, yamak gibi isimler ile adlandırılan zanaat işletmelerinde çalışanlar, meslek öğrenmek ve işletme sahibi olabilmek için mücadele vermekteydi. Ticaret anlaşmaları sayesinde İstanbul, İzmir ve Selanik gibi şehirlerde yabancı sermaye ve imtiyazlarla kurulan işletmeler, işçi sayısını azda olsa artırmıştı.

Grevin Hukuksal Boyutu

19. yüzyılda Osmanlı sosyoekonomik yapısına damgasını vuran bir başka etkide hukuksal ve yönetsel düzenlemelerdir. Birçok kurum yeniden yapılandırılmış ve kanunlarda büyük değişiklikler yaşanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki bazı kanunlar sayıları azda olsa işçileri etkilemekteydi. Polis Nizamı, Maadin Nizamnamesi ve Tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu grev kavramını Osmanlı hukuk yapısında olmasını sağlamıştır.

1854 tarihinde hazırlanan Polis Nizamı, Türkiye'de iş bırakma kavramını ilk defa kullanılması açısından önemlidir. Kanun genel hatlarıyla polisin görev ve yetkilerini düzenlemeye yönelik bir kanun olmasına karşın kanunun 12 maddesi doğrudan işçi kitlelerini etkileyecek bir özelliğe sahip olmuştur¹⁴:

“İşini ve gücünü terk ile mücerret tatil-i mesalih-i ibad garazında olan amele ve işçi makulelerinin cemiyet ve zihamlarının ve gerek bu misüllu asayiş-i ameleyi ihlal edecek her güne fitne ve fesat cemiyetlerinin def ve izalesiyle ihtilal vukuunun önü kestirilmesi esbabına teşebbüs ve müsaberet.”

Kanun, işçinin her ne suretle olursa olsun iş bırakmasını fitne ve fesat anlamı taşıdığı belirtilmiştir. İşçiler grev hakkını bu kanunun yürürlüğe girmesinden bir yüzyıldan fazla süre sonra kavuşacaklardır.

Grev kavramının geçtiği bir diğer kanun ise 1869 tarihinde yayınlanan Maadin

13 Donald Quataert, Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 17.

14 Mesut Gülmez, Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi), Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara 1983, s. 540.

Nizamnamesidir¹⁵. 19. yüzyılda buharlı motorların savaş gemilerinde kullanılması, Osmanlı'da kömür üretiminin önemini artırmıştır. Bu doğrultuda 1865 yılında Ereğli ve Zonguldak kömür madenlerinin işletimleri, Bahriye Nezareti yönetimine bırakılmıştır. Bölgedeki madenlerin yönetimi, devlet kontrolüne geçmesi ile birlikte kömür havzasındaki işletme sistemi yeniden düzenlenmiştir. Kömürün nasıl çıkarılacağından, işçin nasıl çalıştırılacağına kadar kurallar, tekrar tanımlanmıştır. Kurallar hazırlanırken işletmedeki işçilerin çalışma koşullarına ayrıca önem verilmiştir. Maden bölgelerine yakın yerlerden zorunlu çalışmaya tabi tutulan bireyler, madenlerin işçi yapısını oluşturduğundan kurallar, bu durum göz önüne alınarak hazırlanmıştır¹⁶. İşçilerin, zorunlu çalıştırılan bireylerden oluşması ve bu bireyleri de devletin çalıştırması, yapılan maden nizamnamesinde işçilere yönelik maddelerin de yer almasına neden olmuştur.

1869 tarihli nizamnamenin 61 ile 67. maddeler arası, işçilerin çalışma koşullarına yönelik düzenlemelerden oluşmaktaydı ve 63. maddesi doğrudan iş bırakma bir başka deyişle grev kavramı yer almaktaydı¹⁷:

“Maadin imalatı terk ve tatil olunur veyahut eşya-yı madeniyeyi imal ile melûf olan sınıfın ihtiyacat-ı sanayileri ihlal kılınır ise vali-i vilayetin ve mühendisinin bu yolda olan mütalaaları derakap canib-i idareye ifade ve iş'ar olunacaktır.”

Grev kavramının Osmanlı hukuk sisteminde genel anlamada yer aldığı kanun ise 1909 tarihli Ta'til-i Eşgal Kanunudur¹⁸. Kanun işçilerin grev yapmalarını zorlaştırmış ve nerdeyse imkânsız hale getirmiştir. Kanunun asıl maksadı grevleri, düzenlemek değil grevleri engellemek olduğu; 1908 yılından sonra Osmanlı'nın değişik bölgelerindeki iş bırakma eylemlerinden hemen sonra yürürlüğe girmesinden anlaşılmaktadır. Kanun aslında dönemin yönetim yapısını incelediğimizde grevleri kesin bir dille yasaklamıştır.

Grevler ve Etkileri

Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki üretim yapısı, 19. yüzyıla kadar bölgesel tüketimi karşılayacak düzeyde seyretmiştir. Zanaat işletmeleri ve küçük

15 Ma'âdin Nizamnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1285 (1869).

16 Donald Quataer-Tansel Demirel, “Zonguldak Maden İşçilerinin Hayatı 1870-1920: Başlangıç Niteliğinde Bazı Gözlemler”, Tarih ve Toplum, 2000, s. 83.

17 Ma'âdin Nizamnamesi, s. 29.

18 A. Gündüz Ökçün, Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler- Yorumlar, Sermaye Piyasa Kurulu Yayınları, Ankara 1996, s. 12,13.

imalathaneler de üretim, ülke tüketiminin tamamını karşılamıştır. 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nın ardından bu yapı, tamamen değişikliğe uğramıştır. İngiltere daha sonrada Avrupa'nın diğer sanayileşmiş ülkeleri ile yapılan ticaret anlaşmaları, Osmanlı toprakları içerisine sanayi mallarının rahatça girmesine olanak sağlamıştır. Bunun yanında pamuk, iplik, halı ve kumaş üretimi, ithalatın kolaylaşması ile önemli artış göstermiştir¹⁹. 20. yüzyıl girilmeden önce sayıları azda olsa makinelere dayalı üretim yapan fabrikalar, üretim yapısı içerisinde yer almıştı. Üretimdeki yapılarındaki dış ticarete açık yapı, Osmanlı'daki bağımlı çalışan bir başka değişle işçi sayısında önemli düzeyde artışa neden olmuştur²⁰.

Osmanlı'daki işçiler, çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların gelişmediği bir dönemde yaşam standartları oldukça düşük düzeyde seyretmiştir. Ücretler, çalışma koşulları ve iş güvencesi başta olmak üzere birçok sorunla, mücadele etmek zorunda kalan Osmanlı işçileri, tamamen işverenin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu durum karşısında işçi toplulukları çok fazla örgütlü olmamalarına rağmen işverene karşı tepkilerini göstermeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda ilk eylemler 1839'da Slevne'de Dobrijokeslov'un fabrikasında kadın işçilerin, kendilerini işlerinden edeceğine inandıkları makineleri kırma eylemleridir²¹. İleriki yıllarda işçilerin işletmelerdeki makineleri tahrip etmesi, Anadolu'da sıkça görülen bir eylem olmuştur²². 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında farklı nedenlerden dolayı Osmanlı'daki işçiler, iş bırakma eylemi yani grev yapmışlardır. 1872-1907 yılları arası kayıtlara geçen 50 işletmede greve gitmiştir²³. İşçilerin birçok sorunu olmasına rağmen 35 yılda 50 kayıtlara geçen grev olması, II. Abdülhamid dönemin siyasi yapısından kaynaklanmaktadır.

II. Meşrutiyet ilanının hemen ardından geçici özgürlük ortamı, işçilerin grevler yoluyla sorunlarını açıkça dile getirmenin önün açmıştır. 1908 yılının Ağustos-

19 Donald Quataert, Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, s. 23.

20 Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1970, s. 287; 1903 sanayi sayımlarına göre, İstanbul, Anadolu, Suriye, Cebel Lübnan, Kudüs, Musul ve Bağdat bölgelerindeki toplam işçi sayısı, 408.572'dir. Bu işçiler ağırlıklı olarak Halı, Dokuma, İpek, Saraciye, Deri, Yağlar ve Sabun gibi imalathanelerde çalışmaktadır. Bu imalathaneler, dönemin Avrupa sanayi işletmeleri ile kıyaslandığında; sanayi işletmesi olup olmadığı tartışılabilir.

21 Oya Sencer, Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı, Habora Yayınları, İstanbul 1969, s. 133.

22 Biray Çakmak, "XX. Yüzyıl Başında Uşak'ta Kurulan İp Fabrikaları", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, I/2, 2008, s. 53.

23 Şehmuz Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1985, s. 805.

Aralık ayları arası neredeyse her iş kolunda grevlerin olması, ülkedeki işçilerin durumlarının ne kadar kötü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dönemin gerçekleri; yabancı sermayeli işletmelerde Avrupa sanayisi için hammadde üreten işçiler; işverenin inisiyatifine bırakılmıştır²⁴. İşçiyi yok sayan üretim odaklı çalıştırma anlayışı, grevleri doğurmuştu²⁵. Hürriyet, eşitlik, adalet ile iktidara gelenler, işçi sorunlarını tamamen görmezlikten gelmiştir. Yabancı sermaye kurulan işletme sahiplerinin istekleri, amale olarak adlandırılan işçilerin isteklerinden daha önemli olduğu düşünülmüştür. Bu doğrultuda grev yapmayı zorlaştırmaya ya da uzlaşmaya gitmeyip de greve devam eden işçiyi hapisle atmanın önünü açan Tatil-i Eşgal Kanunu 1909 yasalaştırılmıştır²⁶.

İş bırakma eylemlerinin artması ile birlikte devleti yöneten kadrolar işçiyi siyasi suçlu olarak kabul etmiş ve en ağır şekilde cezalandırmıştır²⁷. Devleti yöneten kadrolara göre işçi haklı olabilirdi buna karşılık hakkını arama yöntemi ancak uzlaşma yoluydu. Dışındaki bütün işçi eylemleri siyasi suç olarak kabul edildi.

Osmanlı Devleti'nin son elli yılına yayılan işçi eylemlerinin en temel nedeni ücretlerdi. Düzensiz, yetersiz veya hiç verilmeyen aylıklar ve haftalıklar eylemleri doğurmuştu²⁸. Bu eylemler hızlı bir şekilde değişen sosyoekonomik yapıda işçilerin, köle olmadıklarının bilincine varmalarında önemli olmuştur. Bilinçli işçi kesimi hem işveren için hem de İttihat ve Terakki yönetimi için sıkıntı yaratacak bir durumdu. İttihat ve Terakki için işçilerin grev yapmaları kanunlarla zorlaştırılması yetmemiş olacak ki 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu kapsamına da işçiler alınmadı. Kanun işçiler dışında neredeyse Osmanlı'da faaliyet gösteren her çalışma grubuna cemiyet kurma hakkı verirken işçiler, kanun dışında tutulmuştur.

19. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşına kadar geçen dönemde Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatına yönelik kanunlar, genelde üretimin aksamaması düşünülerek hazırlanmıştı. Bu dönem içerisinde işçi hakları fazla önemsenmemiştir.

24 Cahit Talas, Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınları, Ankara 1991.

25 Hüseyin Avni Samda, Türkiye'de 54 Yıl Öncesi İşçi Hareketleri, Evren Yayınları, İstanbul 1962, s. 30.

26 Demiryolu, tramvay ve liman çalışanlarını grevlerine yönelik kanun teklifi; B.O.A. Yer: 5-19, Tarih: H-12.09.1326.

27 Grev suçundan hüküm giyen işçilerin genelde siyasi suçluların bulunduğu Sinop Cezaevi'ne sevk işlemleri; B.O.A. Yer: ZB. / 312-18 – Tarih: R-15.09.1324.

28 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950, der. D. Quataert, E.J. Zürcher, çev. Cehide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 31.

İşçilerin örgütlenme ve bilinçlenme konusunda 1908 grevleri, Türk işçisi için bir fırsat oluşturmuştu. Buna karşın işçi eylemlerine karşı devletin sert tutumu, işçilerin uzun bir süre başta grev olmak üzere birçok hakka sahip olması engellenmiştir.

Türkiye’de Grev Kavramı

Anadolu toprakları, 9 Eylül 1923 tarihinde tamamen işgalcilerden temizlenmiş olmasına rağmen gerçek anlamda bağımsız bir yapıya sahip olduğu iktisadi nedenlerden dolayı söylemek oldukça zordu. Demiryolları ve limanların ticari olarak işletilmesi yabancı sermayenin kontrolündeydi. Her türlü hammadde çok ucuza Avrupa şehirlerine götürülmekte, bu şehirlerdeki farikalarında nihai mal olarak üretilip gümrüğe takılmadan Anadolu şehirlerine satılmaktaydı. Bu yapıda bağımsızlıktan söz etmek neredeyse imkânsızdı. Siyasi, askerî zaferlerin yanında iktisadi zaferin kazanılması, milli üretim unsurlarının hızlı bir şekilde devreye sokulması gerekmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’nin resmi kuruluşundan sekiz ay önce İzmir’de bir iktisat kongresi yapıldı. Kongrede tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi temsilcileri sorunlarını ve isteklerini açıkça dile getirmişlerdir. Kongreye katılan işçiler, çalışma koşullarından ücretlere kadar birçok sorunu dile getirdiler. Sendikal örgütlenme de işçilerin istekleri arasında yer almıştır. Bununla birlikte istekler arasında “grev hakkı” olmaması, dönemin koşulları düşünüldüğünde doğal bir durum oluşturmuştur. İş bırakma eylemleri, devleti yönetenler tarafından her zaman anarşi ile bir tutulması, işçiler kongrede “grev hakkı” isteklerini büyük bir olasılıkla rahatça dile getirmelerini engellenmiştir. Tatil-i Eşgal Kanunu, uzun bir süre işçilerin olabildiğince aleyhine işleyen bir yapı oluşturmuştur.

Hukuki Düzenlemelerin İşçi Eylemlerine Yansımaları

Cumhuriyetin ilanının hemen ardından yeni rejime uygun bir anayasa 1924 yılında yürürlüğe girmiştir²⁹. 1924 Anayasası içerisinde ülkedeki işçileri doğrudan etkilenen maddelere yer verilmiştir. Anayasanın 70. maddesi³⁰;

“Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanır.”

Toplanma ve dernek kurma hakkı en yüksek hukuk yaptırımını olan 1924

29 Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2000, s. 9. Ayrıca bakınız: Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 135.

30 Resmî Gazete, 15.1.1945 Sayı: 5905.

Anayasasında yasalaşmıştır. Bu madde yürürlükte olan Tatil-i Eşgal Kanunu, Cemiyetler Kanunu ve Polis Nizamı ile doğrudan çelişmektedir. Bu çelişki sadece 1924 Anayasasında yoktu. 1926 tarihli Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nda da özellikle işçilerin dernek kurmalarında herhangi bir yasal sınırlama olmadığı belirtilmekteydi³¹. Cumhuriyet, demokrasi temelleri üzerine kurulmuştu ve kanunlarda bu temel üzerine hazırlanmıştı. İşçilerin örgütlenmesi ve grev yapması yeni yapılan birçok hukuki düzenlemede yer almasına rağmen devletin uygulamada grev karşıtı kanunları kaldırmaması ve uygulaması rejim ile uyuşmamaktaydı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'nun birçok yerinde isyanlar sürmekteydi ve devleti yöneten kadrolar, işçi eylemleri ile rejim karşıtı eylemleri aynı yapıda değerlendirmekteydi. Takrir-i Sükûn gibi kanunlar işçilerin grev yapmasını nerdeyse imkânsız hale getirmekteydi³². Cumhuriyetin ilk yıllarında grevler anarşi olaylarına zemin oluşturduğu düşünülmektedir³³. Sistem çok düzenli işlemekteydi. İşçiler, çok insani nedenlerle eylem yapmaya kalkar kalkmaz işveren veya vekili polis çağırarak eylem yapan işçiler karakola götürülür ve eylem sonlanırdı. Eyleme katılan işçiler, anarşist ilan edilirdi³⁴.

3008 Sayılı İş Kanunu

Anadolu halkını tamamen uygar bir sosyal toplum haline ulaştırmak amacıyla arka arkaya yapılan inkılaplar, Türkiye'nin görünümünü olabildiğince değiştirmişti. Osmanlı Devleti'nden kalan müesseseleri yıkılarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplarına göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri oluşturulmuştu. Bu değişen olumlu yapıdan belki de en az etkilenen sayıları günden güne artan işçilerdi. Çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar konusunda olabildiğince isteksiz davranan tek parti hükümetleri, iş kanunu tasarılarını 1936 yılına kadar rafa kaldırmışlardır. Anadolu'nun değişik bölgelerine açılan işletmeler sayesinde bir anda devlet en büyük işveren haline gelmesi, iş kanunu yapma konusunda isteksiz davranan iktisadi hayata yön verenleri çaresiz bırakmıştı. 3008 Sayılı İş Kanunu en nihayetinde 1936 tarihinde TBMM yasalaşıp 1937 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Kanun iki maddesi çıkarıldığında işçiler için oldukça olumludur. Bununla birlikte kanunu ikinci ve yetmiş ikinci maddesi;

31 Adelet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt kanunun gerekçesi söylevi Aktaran: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türk Medeni Kanun, C I, Evrim Yayınları, İstanbul, 1991, s. XXXVII.

32 Resmî Gazete, 4.3.1925 Sayı: 87.

33 B.C.A. Kurum: 30-10-0 Yer: 12-72 – 28 Dosya: 11 Tarih: 17.08.1927.

34 "Seyrisefain Vapurunda Bir Grev Teşebbüsü", Cumhuriyet Gazetesi, 12 Nisan 1932.

“A) Bu kanun, mahiyeti itibar ile yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren iş yerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur...”

“Grev ve Lokavt yasaktır.”

İşçiler için olabildiğince olumsuz bir yapı oluşturmuştur. Kanun on işçinin altındaki işletmeleri kanun dışında bırakmakla kalmayıp, bir de grevi yasaklamıştır. Demokrasi düşüncesi ile kurulmuş bir ülkede işçileri sınıflamak olabildiğince yanlış bir yaklaşımdı. Küçük işletmelerde çalışan işçiler kanun kapsamının dışına çıkarılmıştı. 1936 tarihli iş kanunu başta anayasa olmak üzere sosyal hayatı düzenleyen birçok kanuna ters düşecek bir yapıda olmuştu. Daha önemlisi grev iş kanunda yasaklanmıştı.

1950 Seçimleri Öncesi ve Sonrası Grev Tartışmaları

II. Dünya savaşının ardından Türkiye'nin siyasi yapısı olabildiğince değişmiş çok partili hayata geçilmiştir. 1946 seçimleri sonrası iktidarı elinde tutmaya devam eden Cumhuriyet Halk Partisi, karşısında liberal söylemleri çok iyi kullanan Demokrat Parti, meclisin çok sesli yapısını oluşturmaktaydı. Seçimlerden sonra CHP'si iktidarda olmasına rağmen iyi bir örgütlemeye giden DP, liberal söylemlerle birçok kesimi yanına çekmeyi başarmıştı. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye iktisadi olarak yıpranmış ve demokratik olamayan kanunlar, özellikle aydın kesimlerden büyük eleştiri almıştı. Bu yapıda CHP oyları günden güne azalması, DP'nin iktidara gelmesini hızlandırmıştı.

1950 Seçimleri öncesi muhalefet ile iktidarı karşı karşıya getiren olayların başında grev meselesi oldu. DP'nin işçi kesiminin sorunlarını iyi etüt etmiş ve sorunları üzerine iyi propaganda faaliyetleri yapmıştır. DP'nin 1950 yılında açıklanan tüzük ve programının 7. maddesi açıkça parti yönetiminin işçi grevini desteklediğini ortaya koymuştur³⁵:

“Umumi Prensipler

Madde 7 - Umumî hayatta her bakımdan ‘muvazeneli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasî partiler kurulmasını, yani, sadece siyasî sahada teşkilatlanmış olmayı kâfi görmüyoruz; milletimizin İktisadî ve İçtimai sahalarda da süratle teşkilatlanması ve daha şuurlu bir birliğin tecellisi için, işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslekler mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin

35 Demokrat Parti Tüzük ve Programı (ikinci Büyük Kongrede kabul edilmiştir), Doğu Matbaası, Ankara, 1949, s. 48,49.

meslekî içlimi ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.

* Bütün bu meslek ve tesanüt tevekküllerinin manevî şahsiyet olarak her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz.”

18 Ocak 1950 tarihinde mecliste DP milletvekilleri hem iş kanunu hem de grev hakkı konusunda CHP ağır dille eleştirmekteydi³⁶. Bu eleştiriler karşısında çok zor duruma düşen hükümet seçimler öncesi, işçi oylarını kaybetmeyle yüz yüze kalmıştır³⁷.

Seçimler sonucu iktidara gelen DP hiç vakit kaybetmeden grev hakkının işçiye verilmesi hususunda çalışmalara başlamıştır³⁸. Hükümetin grev vaatleri ileriki aylarda bir anda unutuldu. Greve giden işçiler, DP hükümeti yıllarında da suçlu gözlüye bakıldı³⁹.

1961 Anayasası ve Grev Hakkı

27 Mayıs 1960 askerî darbesinin ardından oluşturulan yeni bir yönetim yapısına geçilmesi için hemen yeni bir anayasa hazırlıklarına başlandı⁴⁰. İlk önce Temsilciler Meclisi bir anayasa hazırlama komisyonu oluşturdu. Siyaset Bilimci ve hukukçuların oluşturduğu anayasa komisyonu çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar açısından anayasaya önemli maddeler ilave etmişlerdir. 1961 Anayasası'nda en dikkat çeken nokta grev Türkiye'de ilk defa işçilere anayasal hak olarak verilmiştir⁴¹.

“Madde 47- İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler.”

Bu madde ile birlikte Türkiye'de grevi yasaklayan hukuksal yapı ortadan kalmıştır.

36 Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ocak 1950

37 Cumhuriyet Gazetesi, 5 Şubat 1950.

38 Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1950.

39 İzmir mensucat fabrikasında vardiyaya geç başlayan işçileri sorgulamak amaçlı polislerin fabrikaya gönderilmesi, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Temmuz 1950.

40 Anayasasını hazırlamak için 157 numaralı Kanunla 6 Ocak 1961 de toplandı; Temsilciler Meclisi Tutanakları Dergisi, S. 35, C II, 1961, s. 357.

41 Resmî Gazete, 20.7.1961, S. 10859.

Sonuç

Günümüz demokrasilerinin oluşmasında örgütlü toplumun büyük bir rolü vardır. Sanayi Devrimi ile birlikte toplumsal hayatın bir parçasını oluşturan işçiler, örgütlü toplumun oluşmasında öncü rol üstlenmişlerdir. Üretimin ana unsurunu oluşturan işçiler, makine veya köle olmadıklarını tarihsel süreç içerisinde örgütlü eylemleri sayesinde anlamışlardır. Üretim unsurlarını elinde tutan işverene karşı örgütlü mücadelelerin en büyük aracı ve anlatma yöntemi iş bırakma eylemleri yani grevlerdir. Grevler, sanayi toplumunun oluşumundan itibaren işçinin sosyoekonomik haklarını alabilmek için tek kullandığı yaptırım gücüdür. Üretimin insandan önemli olduğu sanayinin ilk yıllarında grevler, devleti yönetenler tarafından istenmemesine karşılık demokrasinin geliştiği 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, işçi toplulukların temel hakları arasında yer almış ve kanunlaşmıştır.

Türkiye’de işçi eylemlerinin tarihî süreci ise yüz elli yıllık bir zamanı kapsamaktadır. 19. yüzyılda makine tahribatı ile başlayan süreç, daha sonraki yıllarda grevlere dönüşerek günümüze kadar sürmüştür. Son elli yıl haricinde işçi örgütleri ve eylemleri devleti yönetenler tarafından kanunlarla yasaklanmaya çalışılmıştır. İşçi eylemleri çok farklı talepler nedeniyle olsa da Türkiye’de çoğunlukla işverenin işçinin emeğinin karşılığını ya hiç vermemesi ya da eksik vermesinden kaynaklanmıştır. Çok az grev siyasi içerikten kaynaklanmasına rağmen grevler, devleti yöneten kadrolar anarşi veya başkaldırı olarak adlandırılmıştır. Demokrasi anlayışının gelişmediği ve yönetenlerin demokrasi unsurlarını kullanarak iktidara gelmediğinden işçilerin yaptığı her eylem anarşi ile özdeşleştirilmiştir.

Osmanlı’nın son döneminden Cumhuriyet’e uzanan grevlere devletin verdiği tepkiler daima çok sert olmuştur. İlk önce kolluk gücüne verilen yetkilerle grevler önlenmeye çalışılmış, grevler sürmesi üzerine kanunlarla grevler yasaklamaya çalışılmıştır. Greve katılanlar, siyasi suçlu kabul edilmiş ve cezaları ağırlaştırılmıştır. Grevlere karşı devleti yöneten kadroların olumsuz düşüncesi ancak 1961 Anayasası ile ortadan kalkmıştır.

Kaynaklar

BOA. Yer: 5-19, Tarih: H-12.09.1326.

BOA. Yer: ZB. / 312- 18 – Tarih: R-15.09.1324.

BCA. Kurum: 30-10-0-0 Yer: 12- 72 – 28 Dosya: 11 Tarih: 17.08.1927.

CHARNOVITZ Steve, “The Influence of International Labour Standards on the World Trading Regime. A Historical Overview”. *International Labour Review*, 126 (5), 1987.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1950.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Nisan 1932.

Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ocak 1950

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Temmuz 1950.

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Şubat 1950.

Çakmak Biray, “XX. Yüzyıl Başında Uşak'ta Kurulan İp Fabrikaları”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I/2, 2008..

Demokrat Parti Tüzük ve Programı (ikinci Büyük Kongrede kabul edilmiştir), Doğu Matbaası, Ankara, 1949.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1970.

Fontenrose Joseph, *Didyma Apollo's Oracle, Cult and Companions*, University Of California Press 1988.

Fyson Robert, “The Crisis of 1842: Chartism, the Colliers' Strike and the Outbreak in the Potteries”, *The Chartist Experience: Studies in Working-Class Radicalism and Culture, 1830–60*. Palgrave Macmillan, London.

Gülmez, Mesut, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara, 1983.

Güzel, Şehmuz, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985.

Hobsbawn E.J., *Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, Dost Yayınları, Ankara 1998.

Hughes, J. P. , W Baron, R Buckland, D. H. Cooke, M. A Craig, J. D. Duffield, D. P. Grosart, A. W. Parkes, P. W. J; & A Porter. “Phosphorus Necrosis of the Jaw: A Present-day Study: With Clinical and Biochemical Studies”. Brit. J. Industr. Med. 19 (2), 1962.

Karakışla Yavuz Selim, “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. D. Quataert, E.J. Zürcher, çev. Cehide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Kili, Suna-A. Şeref, Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.

Ma'âdin Nizamnâmesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1285 (1869).

Ökçün, A. Gündüz, *Tatil-i Eşgal Kanunu*, 1909 Belgeler- Yorumlar, Sermaye Piyasa Kurulu Yayınları, Ankara, 1996.

Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2000.

Quataert, Donald-Tansel, Demirel, “Zonguldak Maden İşçilerinin Hayatı 1870-1920: Başlangıç Niteliğinde Bazı Gözlemler”, *Tarih ve Toplum*, 2000.

Quataert, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Resmî Gazete, 15.1.1945, S. 5905.

Resmî Gazete, 4.3.1925, S. 87.

Resmî Gazete, 20.7.1961, S. 10859.

Samda, Hüseyin Avni, Türkiye'de 54 Yıl Öncesi İşçi Hareketleri, Evren Yayınları, İstanbul 1962.

Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, Habora Yayınları, İstanbul 1969.

Sülker, Kemal, *Türkiye'de Grev Hakla ve Grever*, Türkiye Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

Talas, Cahit, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınları, Ankara 1991.

Talas, Cahit, *İçtimai İktisat Dersleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayınları, Ankara 1955.

Temsilciler Meclisi Tutanakları Dergisi, S. 35, C II, 1961.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Türk Medeni Kanun*, C I, Evrim Yayınları, İstanbul 1991.